

ԱՆԱԾԻՏ

Հ Ա Ն Դ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱՍԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՓԵՏՐՈՒՄ 1902

ԽԻԻ 2

ՓՐՈՖ. Ա. ԲԱՐԻԷՐ

—o—

Փրոֆ. Բարիէր, որ քանի մը օր առաջ մեաւ, հայագէտ մըն էր, բայց ոչ հայասէր մը : Բոլոր այն եւրոպացիները որ հայ լեզուով, պատմութեամբ եւ գրականութեամբ ղրաղած են, գրեթէ առանց բացառութեան համակրական զգացում մը ունեցած են դէպ ի հայ ցեղը, համակրութիւն որ անոր քաղաքակրթական կարողութիւններուն եւ անոր մեծ դժբաղդութեանը ծանօթացումէն ծնած է. ֆրանսացի հայագէտները մասնաւոր, Սէն-Մարթէն, Լը Վալիան ար Ֆլորիւլալ, Պրոսէ, Տիւլորիէ, Վիքթոր Լանկլուա, հայ ժողովրդին անիրաւօրէն մոռցուած անցեալը եւրոպային ճանչցընելու գործին նուիրած իրենց փանքերուն մէջ ազնիւ ու բուռն եռանդ մը գրած են. հայագիտական աշխատութիւնները լոկ մտքի աշխատութիւն մը չեն նկատած, սրտով ալ կապուած են այն ժողովրդին որուն լեզուն ու պատմութիւնը կ'ուսումնասիրէին, հետաքրքրուած են՝ անոր անցեալին հետ՝ ներկայովն ալ : Լանկլուա կ'իլիկիա ճամբորդած եւ Զէյթունը այցելել ցանկացած է, մօտէն ճանչնալու համար հայ ժողովուրդը իր արդի կեանքին մէջ. Պրոսէ, Տիւլորիէ եւ Լանկլուա թողած են ստուար հատորներ, որոնք կը պարունակեն ֆրանսերէն թարգմանութիւնը հայ պատմագիրներու մեծագոյն մասին : այդ եր-

կայն ու դժնդակ աշխատութեան շնորհիւ զոր կատարած են, ֆրանսական պատմագիտութիւնը Արեւելքի պատմութեան ագրիւրներուն մէջ կարեւոր տեղ մը տուած է հայ աղբիւրներուն : Գրեթէ միայն գիտուններու մօտ չէ կողմ այդ գրքերէն զատ, անոնք երբեմն գրական ամսագիրներու մէջ ալ հրատարակած են յօդուածներ, ֆրանսական համարակութեան ծանօթացնելու համար Հայոց պատմութիւնն ու գրականութիւնը, Բարիէր այդ աւանդութիւնն ընդհատեց. հայագիտական շարժումը ոչ միայն իրմով չընդարձակեցաւ Պարսնայի մէջ, այլ տարօրինակաց սահմանափակուեցաւ : Քարիէրի ամբողջ հայագիտական գործունէութիւնը կը կայանայ երեք չորս տետրակի մէջ, ուր իտրենացոյն պատմութիւնը կը զննուի հեղինոտ մանրակետով մը : Հայկական խնդիրը պայթեցաւ ջարդերը տեղի ունեցան, եւրոպական կառավարութիւնները Հայոց դատով զբաղեցան, տիեզերական մարտը հայկական հեծիւններուն արձագանքով թնդաց. այդ օրերուն մէջ հայագէտ Պարսնայի մը համար ամենաբնական պարտք մը կ'ը հայանպատ շարժման աշակցելու՝ Լանկլուայի ու Տիւլորիէի գործը շարունակելով աւելի լայն սահմանի մը մէջ : Բարիէր ոչ մէկ հայասիրական ցոյցի՝ չմասնակցեցաւ, ու այս վեց տարուան եղբարկան շրջանին մէջ որեւիշ բան չըրաւ բայց եթէ շարունակել իտրենացիին «ստուերը բռնելու» պործ գործը մտաւորական կեանքին նպատակակէն ընտրած ըլլալ կը թուէր :

Կարելի է անշուշտ ատարելել թէ Քարիէր
գիտուն մըն էր, եւ գիտնէնը զգացումէն չի
զրաւուի, այլ մտածումէն, փոփոխականութի
զործիք մը չի կրնար գտնուիլ, այլ միակ
պաշտօնն ունի ճշմարտութիւնը հետախուզե-
լու, Բայց կան պարագաներ ուր գիտունին իսկ
աններելի կը դառնայ իր մանրագէտէն զուրս
ոչինչ տեսնել չուզելը, հայկական ջարդերուն
պէս վիթխարի հրէշտութեան մը հանդէպ, ոեւէ
մարդ, ըլլայ գիտուն կամ բանաստեղծ, իրա-
ւանք չէր կրնար ունենալ անտարբեր միա-
լու, եւ հայագէտ մը նուազ քան ո եւ է ուրիշ
գիտուն։ Երբ վերիտղ մը կամ Ռիշէ մը պարտք
համարեցան այս կամ այն առթիւ, հրապարա-
կային համակրութեան ցոյց մը ընել հայ ժո-
ղովրդին, Քարիէր մը աւելին կը պահան-
ջուէր անշուշտ, եւ յետոյ, ինծի կը թուի թէ
ժողովրդի մը հոգեբանութիւնը իրական ըմ-
բռնելու, անոր պատմութեանը ճշմարիտ
խորքին թափանցելու համար, անհրաժեշտ է,
նոյն իսկ գիտական լաւագոյն արդիւնք մը
ձեռք բերելու տեսակէտով, ունենալ զէպի
այդ ժողովուրդը ոչ թէ անտարբեր ու փրնա-
ռելու համոզովը միայն, զուարճացող մտքի
մը ցրտութիւնը, այլ այն բարձր, եւակողմա-
կալ համակրութիւնը որ գիտողութիւնը կը
սրէ եւ ուսումնասիրուած նիւթին եւ ուսում-
նասիրողին միջեւ հաղորդակցութիւնը կ'ընդ-
լայնէ, Հրեայ ցեղին համար իր ունեցած մեծ
համակրութիւնն էր որ Ռեյնանը կարող դար-
ձուց այնքան իտրին ու այնքան ճշգրիտ կեր-
պով թափանցելու հրէական պատմութեան
հոգեբանութեան։ Ու ոչ ոք պիտի չհամար-
ձակի մտաբերել թէ հայ ցեղը անկարող ըլլայ
համակրութիւն ներշնչելու իր պատմութիւնը
ուսումնասիրող գիտունին։ Բոլոր եւրոպացի
հայագէտներն տոտոր հակառակուի ապացուցած
են, Ու նոյն իսկ այս վերջին վեց տարուան
չլքանին մէջ, եթէ Քարիէր մնաց չոր ու
ցուրտ, զերման հայագէտները ցոյց տուին որ
կարելի էր այդ գործին մէջ հայտնել սիրտը
մտքին հետ, հայասիրութիւնը հայկական գի-
տութեան հետ, մինչդեռ Ֆրանսայի մէջ Հայեր
միայն հայ գրականութիւնն ու պատմութիւն-
նը Ֆրանսացուց ճանչցնելու փորձեր բրին,

Գերմանիոյ մէջ փոփոխեցան մէկէ աւելի Գեր-
մաններ, — Գրեքեր, Ֆէթթէր, Բայսթ, եւն, — որ
ինքնաբերաբար ի լոյս ընծայեցին աշխա-
տութիւնները Հայոց մասաւոր անցեալ եւ ներ-
կայ գործնէութեանը մասին, աշխատու-
թիւններ ուր եւրոպական գիտութեան ծառա-
յութիւն մատուցանելու բաղձանքին կը մի-
անար տարաբաղ ժողովրդի մը բարոյական ա-
ջակցութիւն մը ընելու իղձը, Ու մինչդեռ, այն
պահուի ուր Քարիէր կը մեռնի, Ֆրանսայի
մէջ հազիւ երկու հայագէտ կարելի է գտնել,
Գերմանիոյ ինչպէս եւ Աւստրիոյ մէջ հայա-
գէտներու թիւն որէ օր կը բազմապատկուի .
«Հանդէս ամսօրեան» կը թուէր վերջերս այդ
նոր հայագէտներու շարքին մէջ տը Կէօթա-
պէրկըրի, ար. Մ. Պիթնըրի, Բուտէլքայի, Բա-
միրեքայի եւ ար. Էրվին Պրոյշէնի անունները,
եւ այս վերջինէն կը յիշէր նամակի հատուած
մը ուր այդ գիտունը սապէս կը բացատրէ
պատճառները որ զինքը մզած են հայագէտ ըլ-
լալու. «1) Սէրը զոր ունեցած եմ հայ յեղու-
ին, որուն կազմութեան գեղեցկութիւնը ու
բազմակողմանութիւնը միայն յունեցնէին հետ
կրնամ համոզումը. 2) Հայ աւանդութեան
կարեւորութեան ու յարգին նկատմամբ ունե-
ցած համոզումս, Հայաւանդութեան յարգն ա-
ւելի կը մեծնայ տեսակէտով որ ուրիշ ոեւէ
լեզու մը չի կրնար յոյն բնագործներն այն-
քան հաւատարմութեամբ ներկայացնել որքան
հայերէնը. 3) Սէրը զոր ունեցած եմ Հայու-
թեան, որուն գիտական աշխատութեան մէջ
ցոյց տուած տաղանդը վկայուած է բազմա-
թիւ երկերով, որ հին ժամանակներէ մինչեւ
այսօր շարունակուած են գրելով անընդհատ»

Հայկական տաղանդի միջոցին ի՞նչ անշար-
ժութիւնը բացատրելու համար, Քարիէր պատ-
րուակ կը բռնէր հայ յեղափոխական վարիչ-
ներու, հայոց իր ունեցած աննպաստ կար-
ծիքը. ջարդերուն կատարման մէջ պատասխա-
նատուութեան բաժին մը կը հանէր անոնց, եւ
ատոր համար նախամեծար կը համարէր ձեռնը-
նապահ մնալ. այդ պատճառաբանութիւնն ալ
անհիշէր, հայ յեղափոխական վարիչներու
լաւ կամ գէշ գործած ըլլալը բնաւ պատճառ
մը չէ որ մարդ մը անտարբեր մնայ հայ ժո-

գլոբալիզմի անօրինակ տառապանքին հանդէպ . շեյմա Պրայա եւ Վիքթոր Պերաք քննադատելի գտած են նմանապէս, հայ յեղափոխական վաւրիշներու կարգ մը անցեալ որդուները, բայց ասի գիտնէք արգիլած չէ ամենէն բուռն խանդադատանքը սոյն տալէ նահատակուող Հայութեան համար, — եւ երկուքն ալ գիտուններն են Քարիէրին պէս :

Հայաստանութեան այս պակասը Քարիէրի մէջ՝ հայտնեցութեան չէր հասնէր սակայն , ու եւ գիտումնաւոր թշնամութենէ չէր բղղտէր : Քարիէր այն խառնուածքներէն էր որ անկարող են առեւտու ինչպէս սերելու . այժմ մըն էր , որ կը գիտէր , առանց ոեւէ կրթի , եւ կը բաւականաւոր իր գիտողութեանց արագիւնը արձանագրելով , Գիտուն մըն էր , բառին դուռ իմաստով , եւ պէտք է խոստովանել թէ առաջին ֆրանսացի հայադէտն էր որ կրնար «գիտուն» կոչուել : Իր նախորդները բարի կամեցողութիւնով լեցուն մարդիկ էին, բայց գիտական տեսակէտով արժեք չունէին . Քարիէր պատմական քննադատութեան նորաւորան մեթոտով մարդուած միաք մըն էր որ իր աշխատութիւնները կը կատարէր ինչպէս քիմիագէտ մը իր փորձերը : Վայրագ խուզարկումը զոր կը բերէր խորհնացեայ պատմութեան վերլուծումին մէջ , Աստուածաշունչի քննութեան համար ի գործ դրուած մեթոտին նմանողութիւն մըն էր . «Ինչո՞ւ Հայերը կը նեղանան, կ'ըսէր խնդալով, եթէ խորհնացիին մէջ սխալներու . եւ առտերու գոյութիւնը ի վեր կը հանեմ, նմանօրինակ սխալներով եւ ստուերով լեցուն է Ս. Գիրքն ալ» : Տողորուած այն համոզումով թէ ինչ պատմագիրները բողոքն ալ , կամ գրեթէ բոլորն ալ , կրօնական կամ քաղաքական ձգտումներէ առաջնորդուելով , իրողութիւնները խեղաթիւրած , երեւակայական կամ փոխառեկ տարրերով այլալուծած են . ձեռք զարկած էր խորհնացեայ պատմութեան քննութեանը . իրեն նպատակ ունենալով անոր մէջ ի վեր հանել ոչ թէ ինչ որ կրնար ճիշդ ըլլալ , այլ՝ հետեւելով իր պատգամ գիտական կրթութեան ուսոյն՝ ի վեր հանել ինչ որ անճիշդ էր ահոր մէջ : Աւելորդ իսկ է ըսել թէ այդ նպատակը , զոր ինք իւր

առած էր , քաջարձակապէս հաղկանալի եւ յարգելի էր : Գիտունի մը համար անհնաւական աշխատութիւն մըն է , պատմական տղիւման մը քննած ատեն , անոր թուականը եւ խմբագրութեան պայմանները ճշգիւ ու անոր մէջ գտնուած բոլոր սխալ մասերը գտնել . հանել . Քարիէր այդ աշխատութիւնը կը կատարէր . խաճատութեան ծայրայեղ ձգտումով մը : Ինչնին , խորհնացիին պատմութեան Ե. Դարէն շատ աւելի աչք գրուած ըլլալն ապացուցանելու կամ այդ պատմութեան մէջ գտնուած անճշգրտութիւնները մատնանիշ ընելու իր այդ ջանքին հանդէպ մեր հայրենաւորներուն դարյոյթը անխմաստ էր . գիտութեան իրաւունքն է «ստիկել» բոլոր պատմական տղիւմանները , եւ քնաւ պատճառ մը չկար որ խորհնացիին դէմ մնար այդ անհրաժեշտ զտումն . խորհնացեայն գիրքը անոնցմէ է որ չեն կրնար անճշգրտութիւններով լեցուն չլլալ , քանի որ ան գրուած է , ասի յափռ , իշխանի մը ուղղուած հապճեպ մակներու ձեւով , եւ քաղաքական ծրագրի մը հայրենասիրական նպատակի մը հասնելու գրեթէ աստիճանով . որքան ալ անճշգրտութիւններ դառնին խորհնացեայն մէջ , մեր «քերթողահայր»ը իր մեծութենէն հիւլէ մը չի կորսնցնիր ատով , որովհետեւ ան պատմագիր մը չէ բառին բուն նշանակութեամբ , այլ դիւանապետ-քանտեսի մը : Ինչ որ կարելի է մեղադրել Քարիէրին , խորհնացեայն դործին մէջ անճշգրտութիւնները փնտռել չէ , այլ միմիայն դայդ փնտռել . ասի , ինչպէս ըսի , իր ստացած գիտական կրթութեան արդիւնքն է , բայց այլ եւս իր մէջ մտաւոր տիրակալն , ստորամիտ խաղողութիւն մը դարձնէր , եւ այդ էր որ , ըստ իս , անկատար կը կացուցանէ իր աշխատութիւնը խորհնացեայ պատմութեան մասին՝ որքան ալ խղճամիտ եղած ըլլալ ան . Գործաւորը անթերի էր Քարիէրի մէջ , բայց իմաստասէր՝ պակասաւոր , գրեթէ առգտ , խորհնացեայն պատմութիւնը ձեռքն անգլէ՝ անոր անճշգրտութիւններն երեւան հանելու նպատակով , այդ ձգտումը եւս եւս իր մէջ կանխակալ կարծիքի մը ձեւն առած է , եւ այդ կանխակալ կարծիքը յաճախ իրեն

անճշգրտութիւն նկատել տուած է իրեն այնպիսի բաներ որոնք չատ լաւ կրնան ճիշդ ըլլալ։ Այսպէս, Գարիէր կը կարծէր թէ Մեծն Տիգրանի Յունաստանէն հեղին աստուածներու արձանները Հայաստան բերելը խորհնացոյցն մտադած ին մէկ նշարքն է, մինչդեռ Հ. Պարոնեան ապացուցուց թէ ատի իրողութիւն մըն է օտար պատմաբաններէն ալ վկայուած. նըմանապէս, Գարիէր կը պնդէր թէ Հայկազանց շրջանին վերաբերող ժողովրդական աւանդութիւնները, վերասանց վրոյցները, Գողթան երբի նստուածները, բոլորն ալ խորհնացոյցն երեւակայութեան ծնունդն էին, մինչդեռ անտարակուսելի է որ այդ բոլորը իրօք ժողովրդական աւանդութիւնն են ատած է խորհնացին, որ արդէն հնարելու պէտք չուներ, քանի որ հայ ժողովուրդը միշտ հարուստ եղած է վիպական ու պատմական աւանդութիւններով. վերջապէս, Գարիէր կը յամարէր մտածել թէ Մարաբաս կատինան խորհնացոյցն կողմանէ ստեղծուած անգոյ հնդկնակ մըն էր, եւ սակայն ինքն իսկ ձեռք անցուց Մարաբաս անունով հնդկնակի մը մէկ հատուածը (որու մասին իր խոստացած ուսումնասիրութիւնը երբեք չլոյս տեսաւ)։ Այդ կանխապէս կարծիքն է որ թոյլ տուած չէ Գարիէրին՝ խորհնացոյցն ճշմարիտ ոգին ու անոր գործին բուն նկարագիրն ըմբռնել. Գարիէրի ուսումնասիրութիւններուն միջկէն, խորհնացին կ'երեւայ իրբեւ թացարեակ խաբելայ մը, որ, թէպէտ հռչակեալ իսրայէլական ազնիւ նպատակով մը կը կրողուած, ատանց ոեւ է վարանուած իրողութիւնները գիտմամբ կը խեղաթիւրէ, խուսկանները ուզածին պէս կը փոխէ, օտար անուններ ու զէպքեր կ'ամօթին կը հայացնէ մինչեւ իսկ երեւակայական զիւցազին կը ստեղծէ ու ժողովրդական աւանդութիւններ կը հնարէ, Մարաբաս մը կը կարծեն իր թէզը պաշտպանել կարենալու համար։ Այդ, այս կ'անդամագրէր անհարկազատ է, եւ ատով՝ նոյն իսկ գիտական տեսակետէն՝ Գարիէրի գործը խախտու է հիմքին մէջ, խորհնացին ճշգրտապատու, մանրազնին պատմաբան մը չէ անշուշտ. իր նպատակն էր հայ ժողովրդին ապա մեծ անցեալ մը ունեցած

ըլլալու հպարտութիւնը, եւ թագրատունաց ազգատոհմին գերակառութիւնը չհշտելով Մամիկոնեանց վրայ՝ անոնց դասակարգութիւնը դիւրացնել. այդ նպատակին հասնելու համար, ան գործածած է ինչ տեղեկութիւն, ինչ տարեւման որ ձեռքը անցած է ատանց քննութեան, բայց ոչինչ մեզ կ'արտօնէ մոտմելու թէ անոր ամբողջ գործը գիտակից կեղծարարութեան ձեւնարկ մը եղած ըլլայ։

խորհնացոյցն զէմքին այդ տեղեկացումն է որ բուն չարժանութիւն է կապմած այն դժգոհութեան զոր Գարիէրի քննադատութիւնը յարուցած է մաս մը Հայոց մէջ, — եւ այդ տեսակետով դժգոհութիւնը անիրաւ չէ։ Դժգոհութիւնը սրուած է սա հանգամանքովն ալ որ Գարիէր ոչ միայն յամարած է խորհնացոյցն մէջ անճշգրտութիւններէ ուրիշ բան չգտնելու, այլ իր ամբողջ կեանքին մէջ խորհնացոյցն գործին այդ սխառմական քառագուռն ուրիշ աշխատութեան չէ ձեւնարկած, վերջապէս, եթէ խորհնացին «պատմաբան» մը չէ, Ղազար Փարպեցին պատմաբան մըն է, խղճալիտ ու ճշգրիտ. ինչպէս եւ իրապարհ ժամանակի հայ քրոնիկագիրները, որոնց գործերը եւրոպացի գիտուններու կողմէ թանկարկ են համարուած Արեւելքի պատմութեան ամբողջացումին համար. Գարիէր երբեք մտածած չէ էջ մը նուիրել այդ կարգի հայ հնդկաններուն, ցոյց տալու համար որ բանասեղծ պատմագիրն հեւ, Հայերը ունեցած են զէպքերու հաւատարիմ արձանագրիչներ, Հայ հասարակութիւնը կը կարգով մը վիրաւորուած է՝ տեսնելով եւրոպացի գիտունն որ իր բոլոր կեանքը կը կեդրոնացնէր հայ ժողովրդին ամենէն հոշակաւոր զբաղմունքին մին իրբեւ ոեւ է վստահութեան անարժան ֆանթազիա մը ներկայացնելու։

Այդ վիրաւորանքը, այդ դժգոհութեանը պիտի փարատէին, եթէ Գարիէր, իր գործը տրամաբանօրէն լայնցնելով, քանդակական աշխատութեան յետոյ՝ վերաշինութիւն ալ կատարէր։ Արդ, Գարիէր այդ բանը չըրաւ. եւ կը տարակուսի որ կարենար երբեք ընել. նոյն իսկ եթէ աւելի երկար ապրէր։ Սր մը, իմանալով իրմէ որ մտադիր էր Փաւստոսի մասին ու

ստիմ ապրուստի մը սկսիլ, հաճոյքի վայրկեան մը ունեցայ, կարծելով թէ այդ աշխատութիւնը Խորենացիին վրայ իր ուսումնասիրութեանց հակակշիռը պիտի կազմէր, հաճոյքս վայրկեան մը միայն տեսեց. Գարիբէր փութաց զգացնել ինծի թէ իր դիտաւորութիւնն էր ապացուցանել որ Փաւստոսի պատմութիւնը ուրիշ բան չէր բայց եթէ քսածին լիպասանութիւն մը՝ Արշակ Բ. էն քանի մը դար յետոյ գրուած: Այդ յոյսը վերածնունդ մէջ ուղարկեալ երբ իմացայ որ Գարիբէր արդէն էր իր հայերէնի դասերուն կցել Հայոց պատմութեան դասընթացք մը. երեսակայեցի որ վերջապէս, բոլոր անձնութիւնները զատած ըլլալէ յետոյ, գտած էր հայ եւ օտար պատմագիրներուն մէջ այն բոլոր մասերը որոնք ճիշդ են եւ ամբողջութիւն մը կրնան կազմել, աւել, այդ գասրնթացքն ալ չբերաւ ապաստածը. Գարիբէր ուրիշ բան չէր ընել այդ պատմութեան դասերուն մէջ, բայց եթէ, անգութ ժպիտով մը, մէկիկ մէկիկ ցոյց տալ բոլոր տարակուսական կողմերը մեր պատմութեան, կը վերսկսէր Խորենացուն յաւելեալական դիմակազերծումը, ու իր ունեւորութիւններուն վրայ այն սպասարկութիւնը էր թողուր թէ Հայերը պատմութիւն չունին, կամ՝ ինչ որ աւելի գէշ է՝ իբրեւ պատմութիւն ուրիշ բան չունին բայց եթէ մասալներու հաւաքածոյ մը: — Արդ, անհերքելի է, ամենէն պաղ գիտունին համար իսկ, այն պայտաւեց կեդրականացու հասնիլ, Հայոց պատմութիւնը իր առաջին շրջաններուն մէջ զեռ շատ տարտամ է եւ մթութիւններով բեռնաւոր. բայց Բագրատունեաց եւ մասնաւորօրէն Բանանց շրջանը բաւական ստուգուած հանդամանք մը ունին եւ Հայոց պատմութիւնն ուսուցանող եւրոպացի մը, փոխապէս տարտամ մասերուն վրայ յամենալու, պարտաւոր է ստող մասերը մատնանիլ ընել եւ անոնց մէջ ցոյց տալ Հայուն կորովը, նկարագիրը, կատարած դերը: Գարիբէր ընթացքը այնքան աւելի անախորժ էր մեզի համար որ ան կը յամտէր նոյնութեամբ շարունակուլ այն ժանտ օրերուն երբ Հայուն արեւնը բոլոր հորիզոնները կարմրեցուցած էր, եւ երբ արդար էր վերջապէս ըս-

պասել որ Ֆրանսական դատաբեմէ մը լսուած ձայն մը մեր անցեալը վերականգնանցնէր փոխանակ զայն կրկնապէս մահացնելու:

Նայն իսկ իր հայերէն լեզուի դասերուն մէջ, Գարիբէր այդ մեթոտն ի գործ կը դնէր. լեզուն կը սորվեցնէր առանց անոր գեղեցկութիւնները ցոյց տալու, հայերէն քերականութիւնը բացատրելու մեքենական աշխատութիւնը կը շատանար, բնագիրները կը կարդար, անոնց իմաստը մեկնելով միայն, առանց անոնց գեղեցկագիտական վերլուծումն ընել մտքէն անցնելու. իր բնագիրները պատմական էջեր էին միշտ արդէն. երբեք մտադրած չէր բանաստեղծական հատուած մը կարդալ իր աշակերտներուն՝ հայկական քնարերգութեան վրայ զաղափար մը տալու համար անոնց, Յետոյ, երբեք չհետաքրքրուեցաւ նոր հայերէնով, թէպէտ Արեւելեան Կենդանի Լեզուաց Վարժարանին մէջ՝ ուր կը դասախօսէր՝ անհրաժեշտ էր որ նոր հայերէնն ալ, ու մասնաւոր նոր հայերէնը սորվեցնէր իր աշակերտներուն, ատոնք երբեք չգիտցան թէ Հայերէնը ճանաչողութիւններով լեզուէն Խորենացիին զատ ուրիշ դրամներով ալ արտագրած են, թէ հին լեզուէն զատ ունին նոր լեզուն մըն ալ, եւ ամբողջ դրակահեղութիւն մը առնոր լեզուով, Գարիբէրի մէջ կը պակսէր ոչ միայն իմաստասէրը, այլ եւ արուեստագէտը:

Պ. Ա. Մեյնէ, որ պիտի յաջորդէ Գարիբէրին, բոլորովին տարբեր դէմք մըն է: Առաջած ըլլալով հանգրեմ այնքան ամուր գիտական կըրթութիւն մը որքան Գարիբէր, պ. Մեյնէ ունի սակայն արուեստագէտ մտածողի խառնուածքը որ անհրաժեշտ է ոչ միայն կատարելով մարդը այլ եւ կատարելով գիտունը կազմելու համար. թէպէտեւ ճիշդը զոր ընտրած է, լեզուագիտութիւնը, շատ աւելի չոր է քան Գարիբէրին ճիշդը: Մեյնէ կրցած է նորէն ցոյց տալ միշտ իր աշխատութեանց մէջ նուրբ, ճապով, լայն միտք մը ու սէր դէպ ի ոչ միայն ճշմարիտը այլ եւ զէպ ի գեղեցիկը: Հայերէնի քերականութեան մասին իր աշխատութիւնները ոչ միայն նշանաւոր են իրենց գիտական արժէքով, այլ եւ այն մտահոգութեամբը զոր երե-

